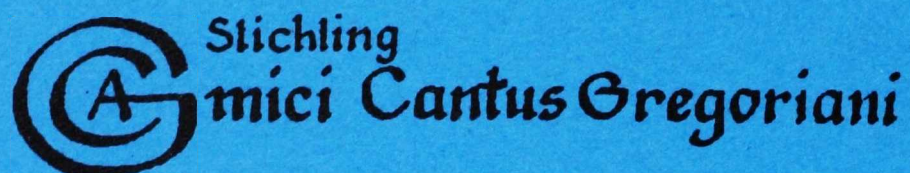


Tijdschrift voor Gregoriaans



1994-1



TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

Jaargang 19, nummer 1, februari 1994

Verschijnt driemaandelijks

Redactie:

Marie-Louise Egbers, Ike de Loos, Martien Verzijl, Theo de Wit.

Redactie-adres: Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

tel. 076 - 22 14 58

Secretariaat: Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

tel. 013 - 33 10 94

Abonnement: fl. 30,-- per jaar, over te maken op girorekeningnummer 39586 of bankrekeningnummer 42.06.65.323 t.n.v. Stichting Amici Cantus Gregoriani te Geldrop.

Voor België: ABN-AMRO Hasselt 720-5202086-85: Bfrs 550.

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond. Losse nummers (ook van oude jaargangen): fl. 9,-- per stuk. Themanummers: fl. 12,50.

Kopij voor de volgende aflevering: 15 maart 1994.

De **Stichting Amici Cantus Gregoriani** is een kring van mensen, die zich verbonden weten met het gregoriaans en door een jaarlijks terugkerende bijdrage de verschijning van dit tijdschrift, alsmede andere op het gregoriaans gerichte activiteiten, mogelijk maken.

Bestuur:

A. Peters o.f.m., voorzitter

M. Lambriex, secretaris

H. Berkers, penningmeester

M-L. Egbers

B. Lamers

P. Mennen

Deken Roesstraat 13, 3581 RX Utrecht

Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

Sporkehout 58, 5667 JG Geldrop

Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

Leuvenlaan 9, 5628 WE Eindhoven

Wintelresedijk 5, 5688 GW Oirschot

Inlichtingen op het secretariaat.

Bij de voorplaat:

Rome, Bibl. Angelica 123 (Graduale Bologna ± 1130)

Van de redactie

Graag bieden wij u de eerste aflevering aan van jaargang 19.

Wico Clements opent met een gesprek met "andersdenkende" gregorianisten. Vier mensen (twee echtparen) die niet van jongs af aan in de katholieke traditie geworteld zijn, maar nu toegewijde leden van respectievelijk twee scholae.

Alfons Kurris opent met een zeer lezenswaardig artikel een reeks over het moeilijke onderwerp articulatie. In dit eerste artikel wordt de ontwikkelingsboog geschetst vanaf Mocquereau tot en met Joppich. Notenvoorbeelden en heldere woordkeus maken het geheel tot een goed te volgen verhaal, waar velen, met enige moeite van geconcentreerd studeren, hun kennis mee kunnen verrijken ten gunste van de interpretatie. Dirigenten mogen deze kans zeker niet missen.

In de volgende artikelen komen aan de orde: de articulatie in respectievelijk syllabische, oligotonische en melismatische gezangen. Ook de onderwerpen amplificatie-articulatie en agogische verbreding worden behandeld.

Marie-Louise Egbers begint ook een reeks: Abdijentocht is de titel. Deze moet ruim verstaan worden. Het eerste bezoek gold namelijk een Karmel en de tweede reis zal voeren naar een Priorij. Het gaat om het volgende: Hoe beleven monialen vanuit hun eigen spiritualiteit de liturgie, en wat voor plaats neemt het gregoriaans daarbij in.

Chris Hakkennes verzorgt deze keer de koorpraktijk. Zijn visie omtrent "steunpunten in de semiologische uitvoeringspraktijk van het gregoriaans" illustreert hij met een analyse van Credo II.

In de CD- en boekbesprekingen besteden we enige aandacht aan enkele Nederlandse produkties.

Tenslotte de meer informatieve kant van deze aflevering: we bevelen die van harte aan.

Een nieuw jaar zijn we ingegaan, vele activiteiten dienen zich aan. Mede met uw belangstelling blijft het boeiend en inspirerend. ■

INTERVIEW

HET GREGORIAANS DRIJFT ONS ELKE WEEK TWEE MAALTIJDEN UIT ELKAAR

Interview met twee zingende echtparen

Wico Clements

"Op dinsdag kunnen we niet samen eten want dan sta ik te zingen, en op woensdag niet want dan staat Aad te zingen", zegt Rita van der Steen. Zij en haar man Aad zingen gregoriaans, bij verschillende koren: Rita bij de Utrechtse Vrouwenschola, Aad bij het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor. En ook een ander Utrechts echtpaar, Jannie van Dieren en Jaap Goetze, ziet om die reden twee maal per week van het gezamenlijke diner af. Met deze vier veertigers voer ik een gesprek, niet in de eerste plaats over hun familielevens, maar over hun verschillende achtergronden en hun muzikale motivatie. Geen van hen groeide op met het gregoriaans of met de rooms-katholieke kerk, maar elk raakte op zeker ogenblik in vuur en vlam voor 'de bron van de Europese muziek, waar zoveel inziet dat we er nog wel eeuwen mee toe kunnen', zoals Aad het omschrijft.

Jannie en Jaap groeiden op in orthodox protestantse families. Bij Jannie thuis werd de Bijbel gelezen "van kaft tot kaft" en op school leerde zij de berijmde psalmverzen uit haar hoofd. Jaap herinnert zich hoe het gregoriaans "voordat wij naar de gereformeerde kerk gingen gewoon als achtergrondmuziek aanstond". In die tijd van verzuiling werd bij Jannie thuis de radio op zulke momenten uitgezet. "Gregoriaans, dat was toch iets wat je niet kon verdragen" zegt ze.

Toen ze in Utrecht gingen studeren zongen ze in verschillende studenten koren mee. Jaap weet nog precies hoe de kennismaking met het gregoriaans in zijn werk ging. "Al lang voordat ik wist dat het Magnificat in kloosters elke dag wordt uitgevoerd, had ik in dat van Bach meegezongen. En het Salve Regina heb ik eerst van Poulenc gehoord, ik merkte pas later dat er ook een gregoriaanse versie van bestaat. De eerste keer dat ik zelf gregoriaans zong was toen het studententoneel een stuk uitvoerde over de verovering van Mexico, het kwam ze goed uit daar wat gregoriaanse achtergrondklanken bij te hebben. Met een groepje hebben we toen het *Venite adoremus* en het *Victimae paschali* ingestudeerd. Het werd voor ons uitgeschreven in gewone noten. In dezelfde periode had het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor voor het eerst een B-koor, een soort trainingsgroep waar je onder leiding van Jan Boogaarts het gregoriaans

kon leren zingen. Toen ik voor het eerst met het grote koor mee mocht doen, stonden de Donkere Metten van woensdag, donderdag en vrijdag op het programma, je moest dus een hele rij responsoria en psalmen instuderen. In die tijd kon je nog vrij gemakkelijk aan een Liber Usualis komen. Kerkelijk betrokken was ik altijd al, dus liturgie was me niet vreemd. Maar in het begin kon ik bij een gregoriaanse mis niet onthouden of de Communio nu vóór of na het Agnus Dei kwam, daar ben ik al doende pas langzaam in gegroeid."

Jannie van Dieren leerde in het voetspoor van Jaap het gregoriaans kennen: "Eerst heb ik het van een afstandje meegemaakt. Pas daarna heb ik zelf cursussen gevolgd. Waar ik veel plezier aan beleefd heb is het volgen van missen, niet altijd, want het was me ook wel eens te ouderwets. Jaarlijks ging Jaap met zijn koor tijdens de Goede Week in Parijs zingen, en daar volgde ik dan zoveel mogelijk alle diensten. De liturgie en de teksten die gezongen werden, vanuit mijn achtergrond kon ik die wel plaatsen. De Latijnse tekst gaat vanzelf leven, omdat je die al kent. Een jaar of vier geleden heb ik mij aangesloten bij de vrouwenschola. Tijdens mijn studie Nederlands had ik mij beziggehouden met het ontstaan van het theater. Toen wij zo'n liturgisch spel uitvoerden over Maria en Elisabeth werd het heel tastbaar wat ik uit de boeken geleerd had".

Aad van der Steen, zoon van een ouderling, sprak het psalmgezag in de gereformeerde kerk niet aan. Hij luisterde naar de radio: "Op de late vrijdagavond, het moet nu zo'n dertig jaar geleden zijn, had je een programma dat 'De Schoonheid van het Gregoriaans' heette en dat vond ik prachtig, ook al werd ik niet gehinderd door kennis van de teksten, want Latijn kende ik niet. Maar de muziek vond ik prachtig. Er was iemand bij die niet al te zalvend, maar toch wel met een duidelijk eigen stempel zei wat het betekende, en probeerde uit te leggen hoe de tekst met de muziek verbonden was, en dat vond ik tamelijk overtuigend. Maar zelf zingen, dat deed je niet dagelijks. Rita en ik zijn pas veel later naar een cursus van Louis Coenen gegaan. Na de cursus vroegen al die mensen zich af hoe het nu verder moest. Er was wel een vaag plan om ooit nog eens samen een mis uit te gaan voeren, maar dat was niet haalbaar, er waren zelfs mensen bij die helemaal uit Friesland naar de cursus toe kwamen reizen. Pas toen Rita muzikwetenschap ging studeren bleek er zoiets als het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor te zijn, toen zag ik mijn kans schoon om het ècht te gaan doen. Rita en ik hebben samen op het B-koor gezeten. Het zure was alleen dat zij als vrouw na een jaar niet kon meegaan naar het koor zelf. Ik heb als koorzanger ervaren dat, hoe langer je met het gregoriaans bezig bent, hoe meer je erin gaat zien. Het komt zo dichtbij dat ik mij kan voorstellen dat mensen vanuit hun overtuiging gaan zingen, het is natuurlijk wel gestileerd en aan formules gebonden maar het staat daar zo dichtbij, er zit zoveel in, er is

nog zoveel variatie op, dat je dat een heel leven zou kunnen doen".

Het gezin waar Rita van der Steen opgroeide was niet kerkelijk, maar Rita bezocht wel de hervormde school. Ze vertelt: "Toen had ik een buurmeisje dat op een andere school zat, die was katholiek, ofwel "katteziek", zoals de kinderen in de straat dat noemden. Op een dag waren we aan het belletje trekken of zoiets, en toen kon ze niet meedoen want anders kreeg ze 'een vlek op haar ziel', zo noemde ze dat. Wij waren altijd nieuwsgierig en wilden die vlek graag eens een keer zien. 's Morgens vroeg ging ze naar de kerk en dan was die vlek weer van haar ziel en dan vroeg ik 'hoe doen ze dat nou?' Ik was een jaar of acht, op een dag zei ze dat ze het bruidje ging zijn en toen mochten wij allemaal naar die kerk komen, ik kreeg toestemming van mijn ouders. Het was de ervaring van mijn leven, de hele kerk was versierd, aronskelken enzovoort, en toen werd er iets gezongen, dat was het absolute einde. Toen wist ik, zó doen ze dat, zó halen ze die vlek van haar ziel. Dat is mijn eerste ervaring met gregoriaans. Later, toen ik voor mijn hoofdakte studeerde, schakelde de muzikleraar mij als sopraan in bij zijn kerkkoor. Ik repeteerde met het koor mee, ook het gregoriaans uit van die muf ruikende dikke zwarte boeken. In de diensten zong ik alleen de meerstemmigheid mee. Het gregoriaans mocht ik niet meezingen, ik dacht aanvankelijk omdat ik niet katholiek was maar pas later begreep ik dat dat kwam doordat ik vrouw was. In die tijd heb ik gewoon door mee te doen de kwadraatnotatie leren lezen. Ik had alleen altijd noten te veel, en dat bleek te komen doordat ik ook de sleutels zong. Toen ik muziekwetenschap studeerde bleek het gregoriaans er gewoon als vak bij te horen, en toen nam ik mijn kans waar. Maar nadat ik, als vrouw, na het gregoriaanse B-koor had moeten afhaken, was ik blij dat de Utrechtse Vrouwenschola werd opgericht."

Wat spreekt de Utrechtse in het gregoriaans zo aan?

Jaap Goetze zegt: "Ik ben blij dat ik in een koor zing waar de muziek niet uitsluitend aan de liturgie gekoppeld is, maar ook in concertvorm wordt uitgevoerd. Ik houd meer van officiediensten dan van missen. Het muzikale en het spirituele aspect vind ik beide belangrijk. De lectietonen bijvoorbeeld, die waren vroeger functioneel, ze vormden een manier om de lezing verstaanbaar te laten zijn, en door de muzikale voordracht komt zo'n lezing in een bepaald kader te staan. Bij missen met gemengde Latijnse en Nederlandse elementen ontbreekt vaak een structuur: het evangelie wordt dan zingend ingeleid, en dan gaat er ineens iemand voor een microfoon staan spreken. Dat is toch een stuk minder dan wanneer je het evangelie gezongen hoort, ook al ben je voor het begrip van de tekst misschien aangewezen op het lezen van een vertaling.

Spiritueel is er vooral in het officie veel te beleven. Het vormt een manier om de tijd te structureren. In elke periode van het jaar geven de antifonen een be-

paalde lading aan de psalmen. Wanneer je daarmee vertrouwd raakt en dat gaat doorzien, dan krijg je daar steeds meer aardigheid in. Neem bijvoorbeeld psalm 2, met verschillende antifonen erbij kun je die van verschillende kanten bekijken. In de kerstnacht wordt in de metten als eerste antifoön gezongen 'Gij zijt mijn Zoon; ik heb U heden verwekt', in de Donkere Metten van Goede Vrijdag komt die psalm ook voor maar dan is er een andere antifoön uit de psalm gelicht, dan ligt het accent op het woeden van de volkeren 'Quare fremuerunt gentes'.

Jannie van Dieren ziet haar lidmaatschap van de Utrechtse Vrouwenschola als een vruchtbare aanvulling op haar betrokkenheid bij de oecumenische studentengemeente. "Het zijn twee werelden, maar ze hebben wel verbanden. Ik zou er niet genoeg aan hebben als ik op maar één manier met godsdienst bezig was."

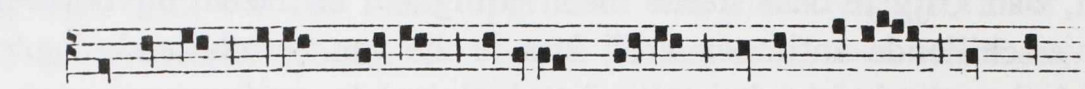
Voor Rita van der Steen is het zingen een religieuze ervaring, hoewel het haar 'niet direct met een bepaalde kerk verbindt.' Hoe ervaart zij het, gregoriaans te zingen? Ze zegt: "In het hele geloof zit toch een grote niet-rationele component. In de ervaring van zulke oermuziek zit iets wat je niet hoeft te vatten maar dat toch zijn waarde heeft. Ik denk dat het gregoriaans juist daarom aan het terugkomen is, tegelijk met de opkomst van new-age-verschijnselen. Ieder gregoriaans gezang dat je uitvoert lijkt een klein stukje van één heel groot, altijd maar doorlopend gregoriaans gezang te zijn. Zo ervaar ik dat vaak, en voor mij is dat wel een manier waar je God een plezier mee doet. Met vier zangeressen van ons koor zijn we laatst in een protestantse kerk uitgenodigd. Daar stond, in de preek en op allerlei andere manieren, de lofzang van Maria centraal. Wij hebben daar het gregoriaanse Magnificat gezongen, en toen viel er even een stilte alsof er een engel door de kerk vloog. Het was leuk, temeer omdat wij bijna geen van allen katholiek waren en omdat er mensen in de kerk waren die het gregoriaans niet kenden, maar het werkte toch. Zó is het goed, denk je dan.

Bij onze schola is er veel aandacht voor de handschriften en voor de uitvoeringspraktijk. Het geeft wel een verrijking, al die kriebeltjes in het Graduale Triplex erbij te zien. Ik zit wel eens te kijken of ik in de gebaren van onze dirigente Marie Louise Egbers verwantschap met die tekens kan vinden. Maar ik vind het gregoriaans ook mooi als het wordt uitgevoerd op een manier die gedateerd wordt genoemd, daar kan ik echt kippevel van krijgen en dan gaat nog steeds de vlek van mijn ziel."

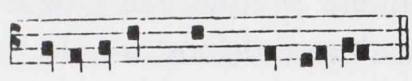
Geeft het een veilig gevoel zulk een oud en eerbiedwaardig repertoire te zingen? Aad van der Steen vindt van niet: "Het Magnificat kun je op de keper beschouwd best naast de Internationale leggen. De veiligheid van het gregoriaans bestaat er alleen uit dat het zo'n gevestigd gebouw is dat al duizend jaar bestaat. Natuurlijk zijn de dingen daar steeds bijgeslepen zodat de vorm bijna optimaal

L'ANNONCIATION.

MARIA :

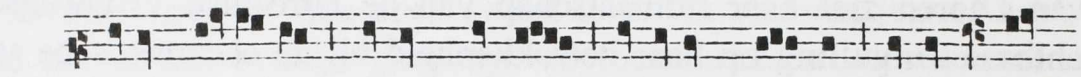


Quomodo fi-et i-stud, Angele De-i, quia virum in con-

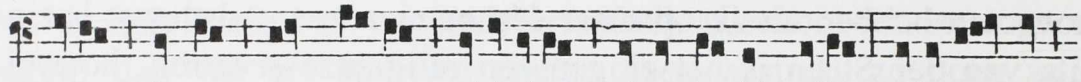


cipiendo non pertu-li.

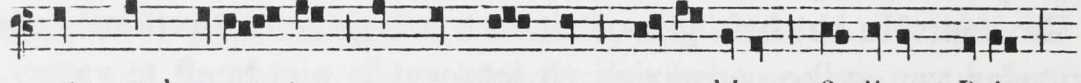
ANGELUS :



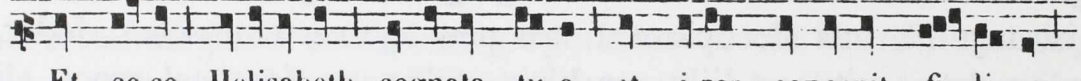
Audi, Ma-ri-a, Virgo Christi, Spiritus sanctus super- ve-



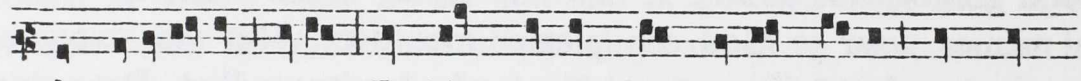
niet in te, et virtus altissimi obumbrabit tibi. Ide-o que,



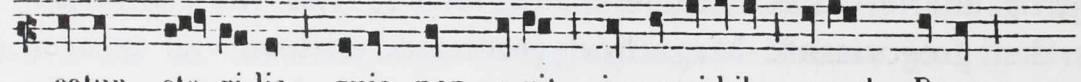
et quod nasce-tur ex te sanctum vo-ca-bitur fi-li-us Dei.



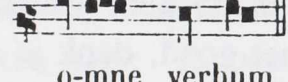
Et ec-ce Helisabeth, cognata tu-a, et i-psa concepit fi-li-um



in senectute sua. Et hic mensis est sextus il-li que vo-

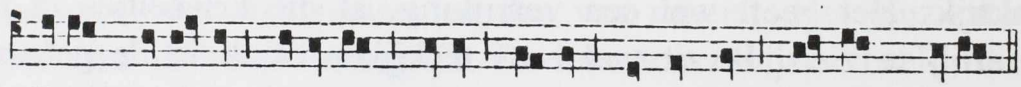


catur ste-ri-lis, quia non e-rit impossi-bile apud Deum



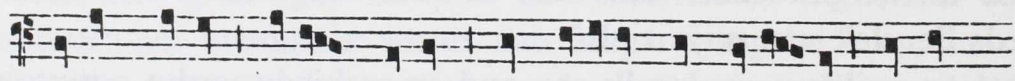
o-mne verbum.

MARIA :



Ecce ancilla Domini, fi-at michi secundum verbum tuum.

HELISABETH :



Salve chara, Deo grata, te saluto, sis bea- ta. Tecum

Een pagina uit het Maria-Annunciatie-spel uit een Italiaans handschrift, uit de editie van De Coussemaker's *Drames liturgiques du Moyen Age*. In het spel komen slechts drie personages voor: de engel, Maria en Elizabeth.

wordt, maar er kan toch ook iets misgaan. Ik ben ermee begonnen omdat ik het zo mooi vond. Eeuwen is er over gedaan om het te krijgen zoals het is, en dat vind je terug. Mensen die er voor het eerst mee kennismaken worden daardoor overrompeld. Door daar aan mee te werken ben je ook dienstbaar, het is meer dan alleen een cultureel gebeuren en er zit een spirituele kant aan. Van welke overtuiging ook, alle Nederlanders zijn eigenlijk Calvinist, en die dienstbare factor, daar wil je dan je best voor doen, je moet je dan niet laten afleiden door je eigen prestaties, dat doet afbreuk aan de sfeer."



Een van de leden van de Utrechtse Vrouwenschola als Maria tijdens de repetities voor het Maria-Annunciatie-spel.

Als er in Utrecht een gemengde schola bestond, dan zouden de beide paren zich daar niet spoorlags als lid aanmelden. In de unisonoklank zien ze muzikale voordelen. Al vult Rita aan: "Waarom zou in een kerk niet samen worden gezongen? Het Credo en het Pater Noster worden toch ook door iedereen gezongen? Wanneer wij in onze tijd het gregoriaans zingen, dan mag onze tijd er ook iets aan toevoegen. Maar qua muziek heeft het wel een aparte schoonheid, alleen vrouwen of mannen. We hebben er ook echte vrouwenstukken bij zoals dat spelletje van Maria en Elisabeth. Dat hoor ik liever door twee vrouwen doen dan door twee verklede kerels." ■

ARTICULATIE I

Alfons Kurris

Ontwikkeling van het begrip

De laatste jaren is het begrip 'Articulatie' centraal komen te staan in de esthetica van het gregoriaans.

Als iemand goed articuleert, wordt de verstaanbaarheid van de tekst bevorderd. Bovendien komt de betekenis ervan scherper naar voren. Om de tekst is het immers te doen in de liturgische muziek. Kijken we even terug naar de opvattingen van Mocquereau en Gajard die in de eerste helft van deze eeuw domineerden. Toen gold de wet van de autonomie van de melodie: 'le principe de la subordination du texte à la mélodie'¹ als over 'articulatie' wordt gesproken, dan gaat het over de band tussen motieven en zinsdelen². Voor de tekst beroept Mocquereau zich op de leer der klassieke oratoren.

*De kunst van het aanbrengen van geledingen is ongetwijfeld van groot belang; zonder deze is heel de rest zinloos. Echter, de redenaar of zanger die uitsluitend dit ondervindelen bestudeert, zonder acht te slaan op de samenhang tussen de incisies en de zinsdelen (membrorum incisorumque iunctura, zegt Quintillianus) zou slechts een miserabel resultaat behalen.*³

De tekst blijft ondergeschikt. Primaire aandacht krijgen de behandeling van de melodische lijn, de dynamiek en de harmonieuze verhouding van de onderdelen binnen het geheel. De specifieke oratorische dimensie is nog niet in beeld.

Wie kennis heeft genomen van het baanbrekend artikel van Godehard Joppich: *Die rhetorische Komponente in der Notation des Codex 121 von Einsiedeln* voelt zich in een nieuwe wereld⁴. Daar staat de tekst centraal en komt men tot een andere benadering van het gregoriaans 'wo der Tekst in der Logik und Lautung identisch ist'.

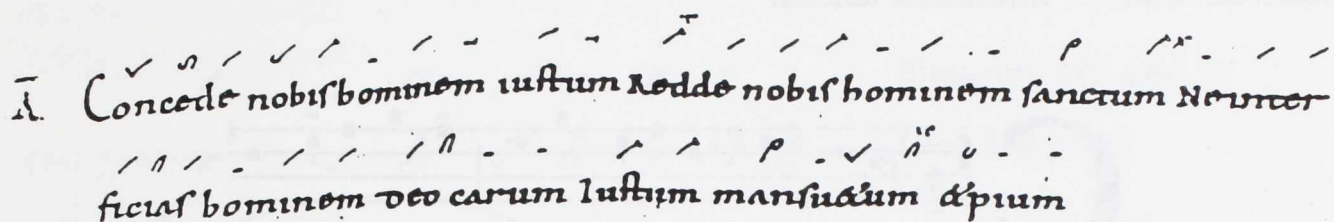
De logica ligt opgesloten in de structuur van de tekst en wordt door melodie tot 'Lautung' gebracht.

Joppich onderscheidt vier niveaus:

- 'phonetische Bedingung'
- 'melodische Position'
- 'agogische Bewegungskraft'
- 'Sinnzusammenhang'

Deze retorische benadering is zeer boeiend. Tijdens zijn gastcolleges in Maas-

tricht heeft Joppich de notatie van Hartker als basis genomen. We geven één voorbeeld ter illustratie. De notatie van Hartker zal eerst in zichzelf moeten worden begrepen. Het verloop van de exacte melodie is voorlopig secundair.



De antifoon bestaat uit twee onderdelen:

Concede nobis hominem iustum	Verleen ons de gerechte mens
Redde nobis hominem sanctum	Schenk ons de heilige mens
Ne interficias hominem Deo	en dood toch niet de mens
carum iustum mansuetum et pium	die God zo dierbaar is
	de rechtvaardige, de zachtmoedige,
	de vrome.

De onderverdeling van de eerste helft is met episematoevoegingen aangegeven:

Concéde nobis hominem iustum
rédde nobis
hominem sanctum.

De beklemtoning van concéde wordt voorbereid door de pes quadratus, terwijl het accent op rédde ten overvloede voorzien is van episema en t(enete).

De herhaling van de smeekbede verlangt een agogische verbreding. Opmerkelijk is echter het episema op de slotlettergreep: hominem, binnen het woordblok hominem iustum. Dat is een typisch trekje binnen de retorica van het gregoriaans: belangrijke accenten worden voorbereid. In dit geval gaat het zeker om het kernwoord: iustus (de gerechte), te markeren.

In de tweede helft van het stuk, komt dit wordt terug en wordt tweemaal van episema voorzien, terwijl we speciale aanduidingen missen op het woord carum. In de reeks titels die op het Andreasfeest genoemd worden, is de aanduiding 'iustus' blijkbaar de voornaamste.

In de weergave van deze antifoon in het Antifonale Monasticum worden de beide lettergrepen van het woord 'carum' voorzien van een punt, zodat een pseudocadens ontstaat. Volgt men deze versie dan wordt aan de betekenis van de tekst onrecht gedaan. Er ontstaat een onderverdeling die kunstmatig is. Bo-

vendien staat boven 'concede nobis' een verbreding die we bij Hartker missen. Deze verbreding werkt remmend: de beweging reikt verder naar hominem iustum:

Concéde nobis hóminem iustum

Oncé-de nobis * hómi-nem justum: redde no-bis hó-
mi-nem sanctum: ne interfí-ci- as hóminem De- o ca- rum,
justum, mansu-é-tum et pi- um. E u o u a e.

Het zal duidelijk zijn dat binnen deze retorische benadering het onderkennen van de articulatiepunten: accenten en cesuren, zeer belangrijk is. De retorische benadering die Joppich beoogt, is niet mogelijk zonder voldoende inzicht in het begrip articulatie.

Een goede articulatie begint bij de juiste uitspraak van klinkers en medeklinkers, en wortelt dus in de fonetiek. Het respecteren van de liquescentaanduidingen is van groot belang.

In zijn gastcolleges in Maastricht en Utrecht heeft Johannes Berchmans Göschl meer in stricte zin gesproken over het begrip articulatie en een samenvatting gegeven van het onderzoeksterrein.

De laatste jaren is immers door hemzelf en Luigi Agustoni een heel begrippenapparaat ontwikkeld dat de lezer van het door hem geschreven handboek 'Einführung in die Interpretation des Gregorianischen Choralen' niet zelden in verwarring brengt⁵. In deel I van de Einführung wordt de lezer reeds met dit begrippenstelsel geconfronteerd en in diep water gegooid. De lessen van Göschl hebben echter veel helderheid gebracht. Eigenlijk is de articulatieleer zoals die in de Einführung wordt ontwikkeld een logische ontwikkeling van de grondinzichten van Eugène Cardine. Steunend op de leer van de fonetiek spreken we reeds ruim dertig jaar van lettergreeparticulatie en woordarticulatie.

In de Basiscursus⁶ van Cardine wordt op grond van de oudste notatie gesteld dat woorden een relatieve zelfstandigheid hebben binnen het zinsverband. Cardine spreekt van 'weerspiegeling' van de notatie en het verbale ritme en geeft dit voorbeeld ter illustratie.



In splen- dó- ri- bus sanctó- rum,

Einsiedeln 121, pag. 26

Laon 239, fol. 9



sub te-gu- mén- to ma- nus su- ae

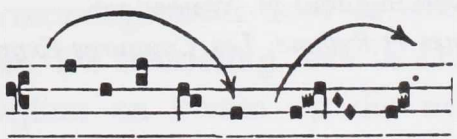
Einsiedeln 121, pag. 268

Laon 239, fol. 66

Beide voorbeelden zijn bijna identiek.

Aan de hand van de notatie van Laon kan men zien dat hier de notatie de perfecte weerspiegeling is van het verbale ritme. De bivrige komt in het tweede voorbeeld op een betoende lettergreep te liggen. We zien tevens dat Laon de slotlettergreep van tegumento afrondt met een uncinus. Het verbale ritme van: 'ín splendóribus' wordt subtiel weergegeven door het contrast van augmentatieve en diminutieve waarden.

Cardine brengt het begrip articulatie ook ter sprake waar hij melodische wendingen in de vorm van een 'V' als illustratie geeft.



mi-se-ré-be- ris Si- on,

Het woordpaar 'miseréberis Sion' staat gemodelleerd binnen de V-beweging. Juist op het diepste punt vindt de overgang plaats van het ene naar het andere woord. Het eerste woord krijgt daardoor een natuurlijke articulatie zonder dat de verbale eenheid verstoord wordt.

Cardine heeft echter door zijn inzichten van de 'coupures expressives' het onderzoeksterrein van de articulatie verruimd. In zijn artikel 'Neumes en Rythme, Les coupures neumatiques' heeft Cardine de vraag gesteld:

*une entité graphique complexe doit-elle être analysée au moyen des formes simples que nous croyons y reconnaître?*⁷.

Is een melisma een optelsom van een aantal groepen die we kunnen benoemen als torculus, climacus, etc., of zijn de groepen zo gekozen dat er een logische articulatie ontstaat?

Het is de verdienste van Luigi Agustoni dat hij de laatste consequenties hieruit trekt.

Als het gregoriaans primair vanuit de tekst beschouwd dient te worden, dan zal ook de melismatische stijl op analoge wijze moeten beantwoorden aan de innerlijke logica van verbale stijl.

Hij spreekt daarom van 'ritmische articulatie'.

Hierop zal in volgende artikelen worden voortgeborduurd. ■

NOTEN

1. J. GAJARD: *La Méthode de Solesmes* (Paris-Tournay-Rome 1956).
2. A. MOCQUEREAU: *Le Nombre Musical*, II 597 - 605.
3. idem pag. 562: "L'art des distinctions est sans doute d'une grande importance; sans lui tout le reste serait inutile. Cependant l'orateur ou le chanteur qui s'étudierait uniquement bien distinguer, sans veiller à la liaison des incisives et des membres (membrorum incisorumque iunctura, dit Quintillien) n'obtiendrait qu'un misérable résultat..."
4. Artikel opgenomen in de bundel: *Codex 121. Einsiedeln, Kommentar zum Facsimile*, herausgegeben von Odo Lang, Weinheim 1991.
5. *Band I Grundlagen* (uitgave Gustav Bosse Verlag 1987).
Band II Asthetik (uitgave Gustav Bosse Verlag 1992).
6. EUGENE CARDINE: *Première Année de Chant Gregorien* (Uitgave: Institut de Musique Sacrée, Rome 1975). Nederlandse bewerking door N. Wesselingh.
7. EUGENE CARDINE: artikel *Neumes et Rythme, Les Coupures Expressives*, in *Etudes Grégoriennes* III, 159.

ABDIJENTOCHT 1: KARMEEL NAZARETH

M-L. Egbers

Op de derde Adventszondag 1993 stap ik 's-morgens al vroeg in mijn auto en rijd richting Arnhem. Het doel van mijn reis betreft karmel Nazareth, aan de noordrand van de stad, prachtig gelegen in een bosgebied.

Het is nog lang niet licht als ik rond half acht arriveer, maar het witte klooster-tje is duidelijk waarneembaar. Steeds als ik op het parkeerterreintje sta, dat lieflijk is opgenomen in het totaalbeeld van klooster en omgeving aan de bosrand, geniet ik van deze wonderlijke stille plek. De terrasachtige bouw van de daken op verschillende hoogte, de kleine ramen, samen met de teerwitte muren, geven het geheel een Oosterse aanblik.

Later op de dag zal zuster Bernadette, de hoofdpersoon van dit verhaal, me vertellen dat dit klooster een nabouw is van het klooster bij Haifa op de berg Karmel, dat daar door karmelieten wordt bewoond. De boslucht, die ik diep inademen, herstelt me naar lichaam en geest.

De ontvangst is als altijd hartelijk en de traditionele koffie met koek staat klaar. In de Eucharistieviering tref ik het niet: het is een "volkstaalzondag".

Na het ontbijt in de spreekkamer begint de arbeid waarvoor ik gekomen ben: het interview met zuster Bernadette, de koorleidster. De cassetterecorder heb ik inmiddels in gereedheid gebracht.

Zuster Bernadette Koenegras is 52 jaar en al zo'n twintig jaar koorleidster.

In haar gemeenschap wordt zowel gregoriaans als Nederlands gezongen ter ondersteuning van de liturgie. Ik ken haar vanaf 1974 en we ontmoeten elkaar ongeveer tweemaal per jaar.

Karmel Nazareth

Bernadette, hoe is deze karmel ontstaan?

In 1928 is ze vanuit Roermond gesticht door Moeder Sophia, een Duitse zuster die in Spanje is ingetreden. De bedoeling was in Duitsland een karmel te stichten, maar ze moest uitwijken en kwam op die manier in Roermond terecht. Vanuit Roermond is eerst Arnhem gesticht en daarna de karmel in Haaren.

Er waren in die beginjaren veel intredingen zodat aan de bouw van een definitief klooster snel werd begonnen. Het voorlopige onderkomen was een huis dat



Karmel Nazareth te Arnhem

dáár (en ze wijst in zuidelijke richting) naast het huidige karmelterrein lag. In de loop van de jaren zijn er vier bouwfases geweest: de eerste in 1930, de tweede in 1952, de derde in 1970 en de vierde, dat heb je zelf meegemaakt, is voltooid in 1991 in verband met de fusie¹.

Officieel mag een karmelgemeenschap niet uit meer dan 21 zusters bestaan, behalve wanneer er een stichting wordt voorbereid. Je moet dan minimaal met acht personen zijn om de stichting te beginnen.

De karmelorde

Wat zijn de belangrijkste elementen die de spiritualiteit van de karmel bepalen?

Allereerst de spiritualiteit van de eenzaamheid, het kluizenaarsaspect van stilte en gebed. Daarom is de eigen cel een belangrijke plaats. Theresia² wilde bewust het kluizenaarsideaal van de monniken op de berg Karmel in het leven van de zusters terugbrengen.

Anderzijds de gemeenschapsgeest, de geest van saamhorigheid en het betrokken zijn op elkaar. Het is een echte familiegeest. Zo is dat bijzonder in de Theresiaanse karmels.

Je hebt het nu over de wortels van het karmelleven. Vertel eens iets over het ontstaan van de orde.

De tijd van het ontstaan is alleen zeer globaal aan te geven. Van een echte stichter is in de Karmel geen sprake. Kruisvaarders hebben zich teruggetrokken bij de bron van de profeet Elia op de berg Karmel. Elia is de vader van de karmel. Dat heeft te maken met de tekst uit 1-Kon. 17:4 "Trek je terug in het dal van de Kerit, daar zullen de raven je voeden".

De kruisvaarders hebben in eerste instantie een eremietenbestaan geleid. In ongeveer 1245 hebben ze zich tot een gemeenschap samengevoegd. Hun regel is niet meer en niet minder dan een brief van de Patriarch van Jeruzalem, onder wiens rechtsmacht zij vielen. Deze houdt een bekrachtiging in van het leven dat ze leidden, heel spiritueel, heel kort samengevat: Dag en nacht zal je de wet des Heren overwegen en waken in gebed.

De liturgie

Kun je iets vertellen over de rol van de liturgie in het karmelleven en de beleving daarvan?

Twee aspecten zijn belangrijk: de liturgie is sober en de liturgie mag niet teveel tijd vragen, zodat het inwendig gebed eronder zou lijden.

Vóór Vaticanum II werd het officie dan ook geciteerd vanuit de Latijnse tekst. We kunnen als een bijzonderheid melden dat in onze karmel de zondagsmis gregoriaans gezongen werd. In de meeste karmels werden ook dán de teksten geciteerd.

Na Vaticanum II is er veel veranderd. De vernieuwing van de liturgie resulteerde in meer zang in het officie. Wij hebben jaren uit het oude Nederlandse Brevier geciteerd, met enkele delen gezongen uit het Abdijboek.

Advent 1990 kwam het nieuwe getijdenboek ter beschikking; wij zijn daartoe overgegaan met behoud van de gezangen uit het Abdijboek. Nu in verband met de fusie zingen we zo ongeveer alles, maar strikt volgens de orde van het getijdenboek. De Eucharistie zondags is om en om gregoriaans en Nederlands. Komende zondag zingen we dus de Rorate-mis.

Welke feesten of dagen van het kerkelijk jaar zijn voor de orde belangrijk?

Behalve de hoogfeesten vooral de Mariafeesten en -zaterdagen binnen het kerkelijk jaar, door het mariale karakter van de orde. In het bijzonder 16 juli: het feest van Onze Lieve Vrouw van de berg Karmel.

Dat mariale karakter heeft te maken met de voorspelling van Elia, na een grote droogte, dat er regen zou komen (1 Kon. 18:44). Er steeg toen een klein wolkje uit de zee omhoog, dat gezien wordt als het beeld van Onze Lieve Vrouw.

Zo hebben de monniken dat altijd geïnterpreteerd en van meet af aan zijn zij genoemd de Broeders van O.L. Vrouw van de Berg Karmel. Zij droegen ook het kleed van O.L. Vrouw, het scapulier.

Het gregoriaans

Voor karmel Nazareth is het gregoriaans vanaf de beginperiode belangrijk geweest. Hoe kwam dat en hoe ontwikkelde zich dat?

In die beginjaren heeft father Jan Metternich van Mill Hill³ moeder Sophia aangespoord op zon- en feestdagen gregoriaans te gaan zingen. Dat is toen ook gebeurd, en dat feit is heel uniek. Behalve het instuderen met elkaar is er ook begeleiding van buitenaf geweest en nog steeds. Vele jaren geleden kwam Remi Schelstraete; nu al meer dan dertig jaar Jan Boogaarts. De lessen van Jan zijn jarenlang van achter de tralies gegeven. Na een korte onderbreking zijn ze vanaf 1961 ononderbroken doorgezet tot nu toe.

In 1964 trad ik in. Ik kreeg al gauw, naast de communiteitsles, ook privéles van Jan, zodat ik beter op de hoogte kwam van de achtergronden van het gregoriaans. De liefde ervoor is in die tijd ontstaan. Die privélessen hebben ongeveer zes jaar geduurd. Zo ben ik klaargemaakt om de leiding van het koor over te

kunnen nemen.

De laatste jaren hebben we ook duidelijk de ontwikkelingen binnen het gregoriaans ervaren. Jan ging praten over handschriften, neumen, bepaalde manier van zingen. Hoe je namelijk vanuit de tekst zingt en de neumen als het ware de tekst ondersteunen.

Ps. 107, 2

L 176
C 149

III
CK

A

L- le- lú- ia.

Pa- rá-tum cor me- um, De- us, pá- rá-
tum cor me- um : cāntá- bo, et psal- lam
[ti- bi] in gló- ri- a me- a.

Kun je iets vertellen over jouw persoonlijke ervaringen vanuit het gregoriaans?
Het zingen daarvan is voor mij een grote vreugde! Gaandeweg kregen de gezangen zeggingskracht, maar dat is een kwestie van jaren. Ook dat leidinggeven aan het zingen is iets fijns. Een heel bijzondere ervaring met de oude groep was het met z'n drieën een graduale- of alleluia-vers zingen, waarop dan het respons kwam van de hele groep. Zij waren er zo mee vertrouwd en gingen helemaal met me mee. In de nieuwe groep is de interesse en liefde ervoor zeer groot, maar door het vele nieuwe moet de vertrouwdheid nog groeien. De cantrices hebben nu het Graduale Triplex, zodat bewuster de neumen van St. Gallen gelezen en geïnterpreteerd kunnen worden.

Wat mij binnen de nieuwe visie boeit is de natuurlijke opbouw van de melodie maar het accent van een woord. De spanning ligt dikwijls precies vóór dat ac-

cent. Dat geeft die prachtige ruimte aan zo'n woord. In tegenstelling tot vroeger, het ictussysteem, dat veel technischer was, is het nu de grote lijn die belangrijk is.

Is er een gezang dat jou bijzonder boeit?

Wat mij spontaan te binnen schiet is het alleluia "Paratum cor meum"⁴. De melodie vind ik prachtig. Door de ervaring kun je innerlijk stem geven aan de tekst door de melodie. Paratum cor meum. Eenmaal zeggen is niet genoeg. De tweede maal is het hoger en de spanning groter. Spiritueel is het zo moeilijk om er verder woorden voor te vinden, maar de innerlijkheid die erin besloten ligt wordt voor mij muzikaal vertolkt. "Gloriam" wordt prachtig uitgezongen, dat is heerlijk om te doen. Deze hele 26e zondag door het jaar is prachtig. Het offertorium "Super flumina" is er ook in opgenomen. Hoe prachtig is daar het wenen vertolkt in het woord "flevimus", en dan dat lange melisme op dat verre Sion. Deze beleving kan er alleen maar zijn als je er lange tijd en zeer veel mee bezig bent. ■

NOTEN

1. Drie karmels in Nederland zijn in 1991 gefuseerd: Huybergen, Oirschot en Arnhem. De meest vitale zusters gingen in Arnhem wonen, de bejaarde zusters in Oirschot. Het klooster in Huybergen werd afgebroken. De twee bovengenoemde kloosters kregen een uitbreiding en werden voor de nieuwe gemeenschappen grondig gerenoveerd en aangepast.
2. Theresia van Avila is een 16e eeuwse hervormster van de Karmel. Met haar hervormingen stichtte ze een nieuwe tak aan de Karmelorde: die van de Ongeschoeiden. De Kerk vereert haar als Kerklerares.
3. Vanaf de beginperiode hebben fathers van Mill Hill in de karmel gecelebreerd. Eerst vanuit Vrijland aan de Koningsweg, later vanuit Nieuw Vrijland in Oosterbeek.
4. Vertaling: Mijn hart is bereid, bereid is mijn hart. Ik zal zingen en de psalm zeggen voor U, mijn glorie (GT 344).

STEUNPUNTEN IN DE SEMIOLOGISCHE UITVOERINGSPRAKTIJK VAN HET GREGORIAANS

Chris Hakkennes

1. Steunpunten in syllabische gedeelten

Wie spreekt over gregoriaans zal nooit verzuimen erop te wijzen, dat in geen enkele muziek de verwevenheid van de tonen met de woorden zó sterk is als in deze oudste Westeuropese muziek. Daarom is de goedgesproken taal in alle opzichten onze veilige gids naar een verantwoorde uitvoeringspraktijk van het gregoriaans. Men spreekt dan ook terecht van de 'oratorische' (oratio betekent redevoering, maar ook: gebed), 'retorische' (retorica = welsprekendheid) of 'declamatorische' voordracht van het gregoriaans. Feitelijk is die verwevenheid van woord en toon ons pas echt duidelijk geworden door de resultaten van de semiologie van het gregoriaans.

Iedere taal heeft haar ritme, steeds in afhankelijkheid van haar accenten. Bij germaanse talen, zeker bij het Nederlands en het Duits, noemen wij die accenten liever 'klemtonen', omdat dit woord beter uitdrukt dat die lettergrepen in genoemde talen in ritmisch opzicht zwaar zijn, dit in tegenstelling tot het gregoriaanse Latijn, dat ook wel het vroegmiddeleeuwse Kloosterlatijn wordt genoemd. In het Latijn van het ontstaan (zoals het tot ons is gekomen) en de hoogbloei van het gregoriaans - rond 750 tot 850 van onze jaartelling - spreken we niet van klemtoon maar van accent en bedoelen daarmee de 'accentus acutus', wat dan zoveel betekent als 'puntig, scherp en hoog accent'.

Daarmee is het in ritmisch opzicht het tegendeel van onze klemtoon: het karakter van het accent in het gregoriaans is zo goed als altijd licht, maar toch relatief sterk en vol spanning en het heeft daarom in de syllabiek vrijwel nooit de functie van steunpunt: die functie wordt vervuld door de laatste lettergreep van het woord of van een woordenpaar, waarover later. Daarom spreken we gewoonlijk van 'woordeinde', dat dan ook tevens het einde van de kleinste ritme-eenheid is. In het Latijn draagt de laatste lettergreep nooit een accentus acutus. Hebreeuwse woorden gedragen zich in het gregoriaans in dit opzicht vaak anders; we komen daarop terug.

Zolang het gaat om (bijna) zuiver-syllabische gezangen of gedeelten daarvan, zijn er weinig echte problemen: men declameert de tekst eerst met de spreekstem, erop bedacht dat bij een goede declamatie de medeklinkers grote aandacht verdienen, zodat juist de stemhebbende duur-medeklinkers (l,m,ng,n en r) vol-

doende tijd krijgen om gehoord te worden. Dit laatste geldt in het bijzonder bij geminatie (verdubbeling) zoals in het woord 'terrae' in onderstaand voorbeeld (fig. 1) waarin een lus steeds een steunpunt aanduidt dat tegelijk als afzetpunt functioneert om verder te gaan; het is een scharnierpunt in de zinsgeleding. Men kan het ook articulatiepunt van het ritme noemen. Nemen we als voorbeeld de begintekst van het Credo.



 Crédo in únum Dé-um. Pátrem omnipoténtem, factórem cáeli et térrae, ...

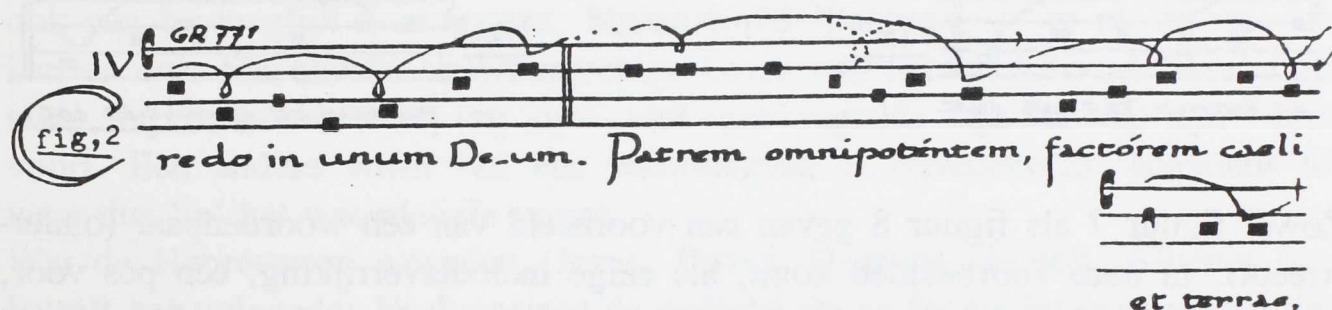
De accenten zijn ten overvloede op alle accentlettergrepen geplaatst; 'omnipoténtem' zou een nevenaccent kunnen krijgen op de eerste lettergreep, waarbij dan gekozen moet worden tussen -ni- en -po- als nevensteunpunt. Strikt nodig is dit evenwel niet: de drie lettergrepen 'omnipo-' kunnen uitstekend het sterke en iets verbrede accent op '-tén-' (verbreed mede door de duurconsonant 'n') voorbereiden, waarna de spanning tot (voorlopige) rust komt op het zacht, maar lang uitgesproken '-tem', waarbij dan de duurconsonant 'm' weer uitstekend kan meewerken.

Beginnen we nu nog even bij het begin, dan zien we in 'Crédo' dat de accentlettergreep wordt afgesloten door de momentconsonant 'd'. Als 'Cré-' sterk en puntig genoeg wordt uitgesproken is verbreding van de 'é' overbodig en m.i. niet gewenst; '-do' daarentegen mag niet te kort worden, anders is het als thesis niet voelbaar. Het neerzetten van zo'n eindlettergreep gaat het beste gepaard met een crescendo-decrescendo techniek (< >) die zeer zwak wordt ingezet en binnen ca. 0,75 seconde wordt afgewerkt. Dan wordt 'in unum' als was het één woord (inunum) gezegd, resp. gezongen, waarbij de accentlettergreep sterk en hoog wordt geproduceerd en waarbij de tweede 'n' vanzelf het accent verbreedt. Het wordeinde '-um' wordt - mutatis mutandis - met dezelfde techniek afgewerkt als hierboven beschreven bij '-do', waarbij dan de duurklank van de 'm' het proces vergemakkelijkt.

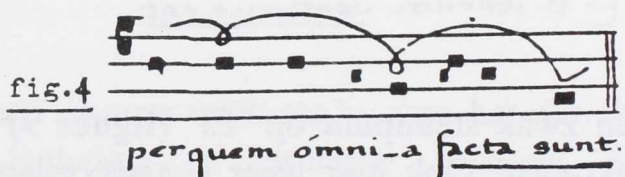
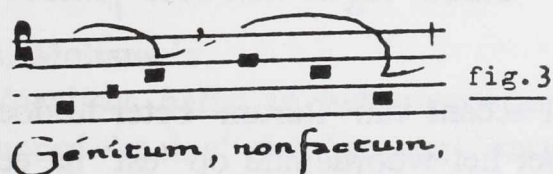
Wat voor 'Cré-' gold met betrekking tot sterkte en korthed geldt ook voor 'Dé-' maar de overgang naar '-um' mag niet gaan via een tussengevoegde 'j'. (Spreek uit: Leeuw, meeuw, zeeuw, dan weet je ook hoe je 'Deum' uitspreekt zonder 'j' erin). Men kan nu zelf de rest van de tekst van figuur 1 verantwoord declameren, met dien verstande, dat na 'Deum' en '-potentem' een kleine cesuur (scheiding) wordt aangebracht; vandaar geen lus vóór de nieuwe spanningsboog. Nog één opmerking m.b.t. de goede dictie: op het eind van de tekst staat 'et terrae'. We kunnen niet volstaan met te zeggen of te zingen 'eterrae'. De 't' van 'et' moet gehoord worden, ofwel door een korte 'sva'¹ (stomme e) tussen de

twee t's te laten horen, of door het even vasthouden van de 't', waardoor een uiterst korte stempauze na de 'e' van 'et' ontstaat (Deze laatste manier moet in ieder geval worden toegepast in woorden als 'attende', 'peccata').

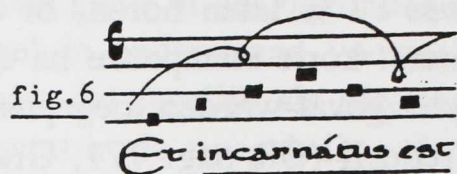
Credo II (GR pag. 771, Graduale Lagal VIII p. 46), nog echt wel klassiek gregoriaans, biedt een uitstekende leidraad om een aantal speciale gevallen in ritmisch opzicht te bespreken, maar ook kan het goed oefenstof bieden voor een goede syllabische voordracht. We nemen daartoe de versie van Lagal omdat we daarin niet misleid worden door misplaatste ictustekens en verlengingspunten; daarenboven geeft de Graduale Lagalversie bij benadering de onderlinge lengteverhoudingen der lettergrepen weer bij een verantwoorde declamatorische voordracht. Allereerst hieronder (fig. 2) het boven behandelde tekstgedeelte met de noten erboven:



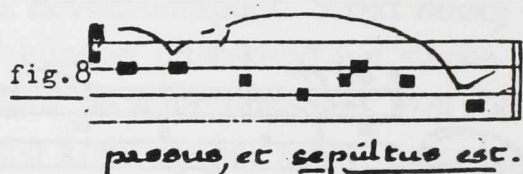
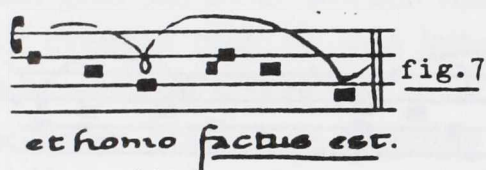
Uit het behandelde zal het wel duidelijk geworden zijn, dat een 'martellato'-uitvoering (alle noten even lang) volkomen in strijd is met een goede declamatorische voordracht. De steunpunten weten te vinden is echt nodig om een boeiende uitvoering te garanderen. Soms is het wat moeilijker dan het voorbeeld hierboven om ieder woord recht te doen. Daarom volgen hier een tiental kleine probleemgevallen:



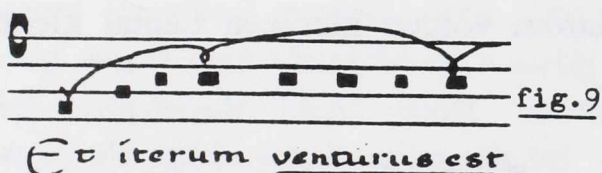
Na het steunpunt op '-tum' volgen twee accenten, 'non' en 'fac-', elkaar onmiddellijk op (fig. 3). 'Non' is belangrijker dan 'fac-': dat kan heel goed, omgekeerd is moeilijker. Vier lange noten na elkaar, maar alle vier anders uitgevoerd. Fig. 4: 'per' moet - vanuit de context - licht zijn, vandaar een accentus gravis (klemtoon!) op 'quem', waardoor 'omn-' er beter uitspringt.



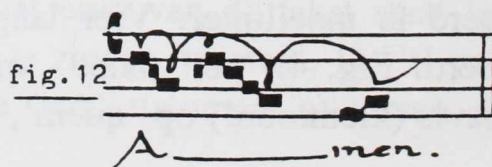
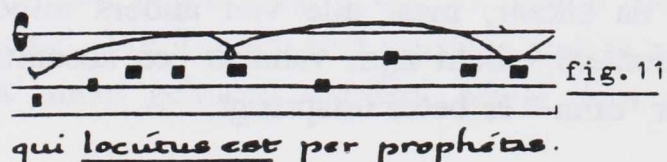
Een woordenpaar zien we nog (fig. 4) in 'fácta sunt' (onderstreept); hetzelfde zien we in figuur 6: 'incarnatus est'. In figuur 5 zien we dat 'propter' een voorzetsel is en daarom geen accent krijgt, vandaar een licht steunpunt op 'qui'. De ritmische functie van 'nos' is vergelijkbaar met 'quem' uit fig. 4. Een niet te zwaar steunpunt op '-car-' (fig. 6) versterkt het accent op '-ná-', vandaar ook de verbreding van het accent.



Zowel figuur 7 als figuur 8 geven een voorbeeld van een woordenpaar (onderstreept). In deze voorbeelden komt, als enige melodieverrijking, een pes voor, waarvan de eerste noot (sol) als een passagenoot gezien kan worden; komt in dit Credo in deze formule achtmaal voor. In figuur 8 houdt de ritmering er rekening mee, dat eigenlijk na 'passus' een minimale distinctie (scheiding) moet plaatsvinden: 'sub Pontio Pilato passus, et sepultus est'. Melodisch heeft geen enkel ons bekend Credo daarmee rekening gehouden.



Een zwak steunpunt op 'Et' (figuur 9) om het accent van 'íterum' beter te doen uitkomen. Ook hier weer een woordenpaar met het wordeinde op 'est' na een voltooid deelwoord. (Als voor 'est' een bijvoeglijk naamwoord staat is er ook sprake van een woordenpaar). In figuur 10 hebben alle wordeinden een steunpunt; 'non' krijgt hier het hoofdaccent, dus sterk en verbreed d.m.v. de eind-'n', zoals trouwens ook in 'finis'.



Figuur 11 geeft het laatste voorbeeld van een woordenpaar (onderstreept). Een licht steunpunt op 'qui' lijkt op zijn plaats; het accent op (pro)phé(tas) opverend en kort, wegens de momentconsonant 't' en ook omwille van de melodie. Figuur 12 vormt eigenlijk de overgang naar ons hoofdstuk 'Steunpunten in niet-syllabische gedeelten', en is dus alvast een voorproefje.

Tenslotte nog een paar bijzonderheden. We zagen reeds in de figuren 4, 7 en 8 een stijgende, korte tweegroep (pes). In overigens geheel syllabische gedeelten leveren zulke groepen van twee korten noten, ook wanneer zij dalend zijn en slechts een interval van een secunde omvatten, geen problemen op. Dit is ook het geval bij stijgende en dalende liquescenten.

We merkten reeds op, dat woordenparen als woordeinde vaak 'est' hebben. Daarvóór kan dan een voltooid deelwoord staan, bijvoorbeeld 'sepultus', maar ook een bijvoeglijk naamwoord, bijvoorbeeld 'bonum est'. In plaats van 'est' kan er ook een andere eenlettergrepige vorm van het werkwoord 'esse' (zijn) staan, bijvoorbeeld 'sunt' (zij zijn), sint (aanvoegende wijs van 'zij zijn') enzovoort. Een andere vorm van een woordenpaar is bijvoorbeeld 'laudamus te', waar dus 'te' het woordeinde vormt.

Wat de Hebreeuwse woorden (Jezus, David, Hosanna, Joseph, Alleluia enz.) betreft het volgende: Vaak springt de melodie op de laatste lettergreep van deze woorden met een terts, kwart of kwint omhoog. Dat wijst erop dat het accent op die laatste lettergreep bedoeld is. Hoe vreemd het ook klinkt, dat accent is in die gevallen naar mijn mening niet alleen sterk, maar gelijktijdig zwaar, dus vergelijkbaar met de Nederlandse klemtoon. De reden hiervan is dat vlak na die klemtoon vrijwel altijd een min of meer belangrijke cesuur volgt. De toon daarvóór moet dan toch thetisch zijn.

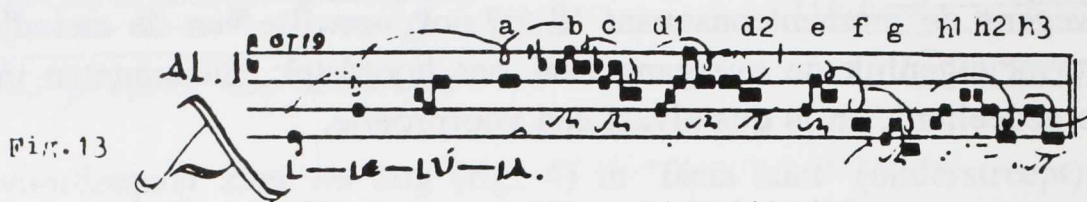
2. Steunpunten in niet-syllabische gedeelten

a. Melisma's

Vocalises heten in het gregoriaans sedert eeuwen melisma's, van het Griekse woord 'melos' dat 'gezag' maar ook 'geleding' of 'structuur' betekent. Een melisma is dan ook een gestructureerde eenheid, zoals een zin dat ook is; een muzikale eenheid, opgebouwd uit een aantal notengroepen, neumen geheten, die samen iets willen duidelijk maken wat moeilijk met woorden gezegd kan worden.

We illustreren dit aan een willekeurig gekozen alleluia, namelijk dat van de tweede Adventszondag, GT pagina 19, in de transnotatie daarvan in het Graduale Lagal pagina 7, die de oorspronkelijke melodie en de toongroepen correct

weergeeft (figuur 13).



De neumen uit het St. Gallen-cantatorium zijn onder de noten erbij geschreven. De vrijstaande noten en de notengroepen zijn met letters aangeduid; samengestelde groepen zijn onderverdeeld met cijfers. De laatste noot van elke groep is telkens de langste van die groep. Dit is geheel overeenkomstig de regel die voor de laatste lettergreep van een woord of woordenpaar geldt, namelijk: de thesis, het steunpunt, komt op het laatste element zowel van het woord als van de neum. Bestaat een neum uit slechts één enkele (meestal lange) noot, zoals de onder 'f' in figuur 13 staande 'mi', maar ook de 'la' onder 'a', dan komt op die neum altijd een steunpunt.

Als men eenmaal weet waar de steunpunten behoren te liggen, is de muzikaliteit van zangleider en zanger bepalend voor de voordracht. Enkele tips kunnen niet-temin daartoe mede dienstig zijn.

Thetische tonen onderscheiden zich concreet van arsische doordat ze vrijwel altijd zacht worden ingezet, dan crescendo's en decrescendo's (< >), terwijl arsische tonen vlot, licht en legato - als ze kort zijn - gezongen worden: zijn ze daarentegen lang, dan worden ze strak (=) uitgevoerd. Als voorbeelden van korte arsische noten zijn dan in figuur 13 de eerste twee resp. vier noten van b, c, d1, e, g en h1/2. Voorbeelden in figuur 13 van langere arsische noten zijn de eerste noot van de clivis d2 en de noot na het quilisma in h3. De voorlaatste noot in h2, de wat langere 'fa', staat in een positie die vrij vaak voorkomt in wat langere dalende groepen: een langere noot vóór de laatste noot van zo'n groep. Velen hebben de neiging 'te gaan zitten' op precies die arsische noot, terwijl de volgende pas thetisch is. Iets soortgelijks komt voor op een (eind)cadens-clivis. Hier twee voorbeelden (Palmzondag GT 137, GL 90):



Als we slechts op de thetische toon vóór de cadens steunen verloopt het ritme

licht en natuurlijk, veel minder log dan wanneer we het GR met zijn tweemaal gepuncteerde clivis (■:) volgen. Aan de hand van figuur 13 moeten we nog op één verschijnsel wijzen: bij de groepen e en f volgen twee steunpunten elkaar direct op. Dit verschijnsel heet 'perispomenon', een term uit de Griekse dichtkunst en het veroorzaakt, bij goede uitvoering, een sterke stuwung, door de twee deiningen (< > < >) direct na elkaar.

b. Sober-versierde gezangen

Zij vormen de stijlgroep tussen de syllabiek en de melismatiek. In de propria der missen zijn het vooral de introitus- en de communio-antifonen die tot deze groep behoren en men kan ook de allermeele offertoria erbij rekenen. Gradualia, tractus en alleluia-verzen zijn vaak ten dele syllabisch, ten dele melismatisch. Als hoofdregel bij al deze gezangen geldt, dat, zodra een lettergreep slechts één noot boven zich heeft, ofwel een stijgende of dalende liquescent, die lettergreep in ritmisch opzicht behandeld wordt als in zuiver syllabisch gedeelten, dus een wordeinde met één noot erboven is een steunpunt en wordt dan ook iets verbreed, een accentlettergreep krijgt geen steunpunt, moet dynamisch wat sterker en soms iets verbreed worden uitgevoerd, afhankelijk van context en kwaliteit van de medeklinkers ervan, t.w. zijn het duur- of momentconsonanten.

Verder dienen perispomena, waar mogelijk, vermeden te worden. Mede hiertoe nemen we als voorbeeld de communio Cantabo Domino (Zingen wil ik voor de Heer die mij goede dingen schonk... GT 283, GL 223).

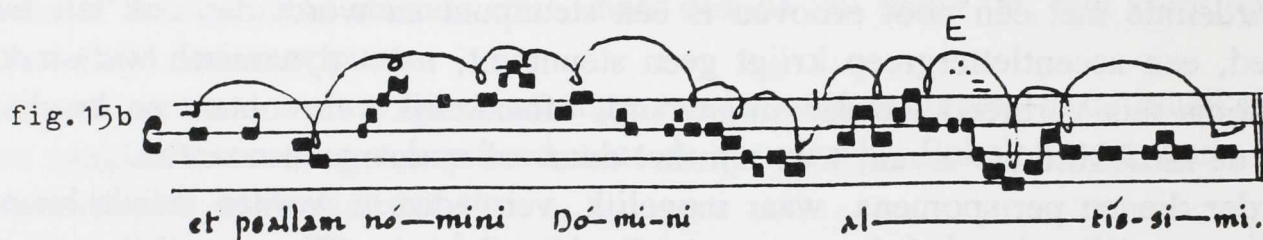


De eindlettergreep '-bo' krijgt een iets verbreed steunpunt. 'Can-' is ook verbreed omwille van de duurconsonant 'n', maar ook omdat we erop kunnen steunen om het accent '-tá-' des te beter te doen uitkomen. Dó-(mino) begint met een vrijstaande lange toon, die daarom ook een steunpunt krijgt. Hierdoor ontstaat een perispomenon dat niet te vermijden is; er ontstaat daardoor een stuwung op dezelfde toon die m.i. ook bedoeld is. De laatste noot van de erop volgende torculus is iets verbreed, omdat op die toon de 'm' van '-mi-' moet worden uitgesproken. De DO van de climacus boven '-mi' is lang en krijgt dus een steunpunt, maar niet te luid!

De LA is door Laon verbreed, waarschijnlijk mede omdat de 'n' van '-no' erop werd uitgesproken. Het steunpunt daarop maakt het mogelijk dat het figuurtje

DO LA SI DO dat de lange SI boven '-no' voorbereidt, heel licht wordt uitgevoerd. De lange DO boven 'bo-' staat vrij en krijgt dus een steunpunt. Van de daarop volgende lichte pes is de laatste noot iets verbreed omwille van de 'n' van '-na'; dit '-na' krijgt een steunpunt (woordeinde, één noot). De eerste DO boven 'tri-' krijgt als vrijstaand een steunpunt, waardoor opnieuw, met hetzelfde effect, een perispomenon ontstaat. Dan komt de (lage) brede SOL als steunpunt in aanmerking, dus ga niet zitten op de eerste, lange DO van deze clivis! De brede DO boven '-it' is te vergelijken met de brede SI boven (Domi-)no, beide belangrijke tonen, voorbereid door vier licht uit te voeren toontjes. Dit steunpunt op DO is uiterst belangrijk omdat de goede, lichte uitvoering van de brede torculus boven 'mi-(hi)' erdoor mogelijk wordt. Het iets verbreden van zo'n steunpunt is juist vóór cadensformules heel belangrijk.

De vertaling van de tweede zin van de antifoon luidt: "En een psalm zal ik zingen voor de naam van de allerhoogste Heer (= Jahweh)" (zie figuur 15b).



Op een enkele uitzondering na zijn alle steunpunten te verklaren vanuit de hiervoor gegeven hoofdregels. Toch nog even enige opmerkingen.

Dat 'psal-' arsisch is behoeft geen speciale verklaring. Om die lettergreep echter licht en toch sterk te zingen steunen we op 'et', waardoor het iets verbreed wordt, maar ook omdat dit korte woordje heel vaak in het gregoriaans bijzondere aandacht krijgt. Reden hiertoe is misschien dat 'et' (Hebr. 'wa') ook nog wel iets meer kan betekenen dan 'en', bijvoorbeeld 'maar' of 'bovendien'. Boven nó-(mini) staat een viertonige scandicus, waarvan de bovenste toon (in Lagal) een oriscus is, in navolging van Einsiedeln (Laon daarentegen geeft een lange virga). Ik neig ertoe te veronderstellen dat Einsiedeln met deze oriscus heeft willen zeggen dat de volgende toon niet een FA is maar een MI. Vandaar ook dat we met gerust hart op deze oriscus mogen steunen; ik zou afraden hem uit te voeren als een (prall)triller (welke dan eerder als arsisch zou moeten worden geïnterpreteerd). Wat de derde groep boven 'al-' betreft: pas goed op, dat je niet op de één na laatste toon (SOL) van de met twee lange tonen verlengde trigon² gaat 'zitten', maar pas op de volgende noot (FA) steunt. Tenslotte moet de eindcadens zorgvuldig worden voorbereid door duidelijk, zacht maar breed, te steunen (< >) op de brede, laatste toon van 'al-(tissimi)', waarna de letter-

greep '-tis-' puntig wordt ingezet en strak even wordt aangehouden (=); de dubbel-'s' ook wat langer uitspreken dan de enkele (stempauze!).

In het kader van dit artikel moeten we het hierbij laten. Uitgebreidere informatie geeft 'Zingen met Lagal' met name onder hoofdstuk V.4: 'Een ritmische analyse (van het offertorium 'Jubilate', vijfde zondag van Pasen). Veel steunpunten liggen voor de hand, over sommige problemen zou een discussie erg vruchtbaar kunnen zijn. ■

NOTEN

1. Sva is de afkorting van 'svarabhaktivocaal', linguistische term voor klinker die niet geschreven, wel uitgesproken wordt.
2. Lagal volgt hier de versie van Einsiedeln (meer gecompliceerd dan die van Laon).



ALBERTO TURCO

HET GREGORIAANS

BASISCURSUS

Vertaling: dr. A.C. VERNOOIJ



Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging
Utrecht 1993

NIEUWE HANDBOEKEN OVER GREGORIAANS EN LITURGIE

Ike de Loos

De laatste maanden zijn er enkele belangrijke boeken verschenen. Ten eerste *De lof Gods geef ik stem*, geschreven door verschillende auteurs, ten tweede de Nederlandse vertaling van *Il Canto Gregoriano* van Alberto Turco.

De lof Gods geef ik stem behandelt de katholieke kerkmuziek, zowel de Latijnse als de Nederlandstalige. Het is ingedeeld in vier delen, die gewijd zijn aan de verschillende aspecten van liturgie en kerkmuziek, zowel gregoriaans als Nederlandstalige, één- of meerstemmige.

Het boek is zonder meer een aanwinst te noemen. Binnen de beperkingen die de bijna 250 pagina's bieden, wordt veel informatie en inzicht in de materie geboden. Voor ons is vooral het deel van Jan Valkestijn over het gregoriaans van belang, en deze boekbespreking beperkt zich dan ook hiertoe. Een uitgebreide recensie van het gehele boek is reeds verschenen in het Gregoriusblad van december 1993.

Met 50 pagina's vormt de bijdrage van Valkestijn een van de grootste hoofdstukken. Zoals de rest van het boek is het helder en duidelijk geschreven en prettig te lezen. Valkestijn beschrijft de ontwikkeling van het gregoriaans vanaf het vroege Christendom tot en met de huidige ontwikkelingen, en ondersteunt zijn betoog met veel muziekvoorbeelden. De lezer krijgt een duidelijk beeld van de groei van het repertoire en de verschillende vormen en stijlen. Grofweg wordt de ontwikkeling van het gregoriaans ingedeeld in verschillende periodes: de archaïsche (tot ca. 600), de klassieke (600-900) en de postklassieke periode (900-1200). Ook de ontwikkelingen in de late Middeleeuwen en erna: het verval, het concilie van Trente en de restauratie van het gregoriaans komen aan bod.

Gregoriaans is een zeer complex onderwerp en 50 pagina's is uiteindelijk niet veel. Soms zou ik wel wat meer willen weten. Als Valkestijn bijvoorbeeld beschrijft hoe rond de vierde eeuw de responsoriale en alternerende psalmodie ontstaan (pp. 38-40, 51-53), rijst bij mij de vraag: hoe weten we dat dan, wat is er precies bekend van deze periode? Hetzelfde geldt als hij het heeft over de sterk oosterse inslag vanuit Syrië, Palestina en Griekenland in de Gallicaanse liturgie

(p. 58). Waar bestaat die inslag uit, hoe komt hij in Gallië? Op dergelijke plaatsen is het jammer dat het boek geen notenapparaat heeft; de beperkte literatuurlijst aan het eind van elk hoofdstuk maakt dit maar gedeeltelijk goed. Ook hadden er wat meer jaartallen in kunnen staan. Onder andere daar waar de ontwikkeling van de octoëchos en het ontstaan van de muzieknotatie ter sprake komt (pp. 60-61), hadden de zaken duidelijker in de tijd afgezet kunnen worden. Het betreft lastige onderwerpen waarover verschillende meningen bestaan; dan is het prettig precies te weten waar de auteur staat.

Aan een moeilijk onderwerp als modaliteit wordt vrij veel aandacht besteed. Hierbij wordt rijkelijk geput uit de artikelenserie van Valkestijn en Pouderoyen uit het Gregoriusblad van 1986-'87: we zien vele bekende muziekvoorbeelden, waaronder het schoolvoorbeeld *Expugna*: een simpele antifoon met vele melodische en modale gestalten. Dit is de stijl van modale analyse zoals we die in Nederland gewend zijn; alweer een hele generatie Nederlandse gregorianisten is hiermee opgevoed. Voor de vele niet-gregorianisten echter, voor wie dit boek tenslotte ook bedoeld is, zal dit geen eenvoudige stof zijn.

Maar het hele boek, ook de andere hoofdstukken, is een verrijking voor de kerkmuziek in Nederland. Ieder die zich bezighoudt met liturgie en liturgische muziek moet er kennis van nemen.

Het werk van Turco is heel andere materie. Dit is meer bedoeld als studie- of cursusmateriaal. Het zijn twee delen: een basiscursus (waarvoor ik de afkorting BC zal gebruiken) en een deel genaamd *Tonen en modi* (afgekort TM). De boeken zijn een jaar of zes geleden in het Italiaans verschenen, en nu door Anton Vernooij in het Nederlands vertaald. De basiscursus bevat een historisch overzicht, een bespreking van de vormen (recitatieven, proprium, ordinarium, officiegezangen), een hoofdstuk over de notatie en een paar hoofdstukken over semiologie. Het tweede deel, *Tonen en modi*, behandelt de modaliteit.

Ofschoon Turco enkele sterke punten heeft, heb ik over het algemeen nogal wat moeite met de beide boeken. Een van de sterke punten is de manier waarop de ontwikkeling van het repertoire wordt behandeld. Elk hoofdstuk van *Tonen en modi* bevat een kleine inleiding, waarin een relatie gelegd wordt tussen de liturgische ontwikkeling van de gezangen en de ontwikkeling van hun modaliteit (zie TM p. 26). Deze inleidingen bij elkaar geven de lezer een uniek overzicht van het ontstaan en de groei van de het repertoire in samenhang met de liturgie. Ook sommige delen uit de basiscursus zijn zeer inzichtelijk, bijvoorbeeld dat over de ordinarium-gezangen (BC, pp. 41-45).

Desondanks kost het mij op veel plaatsen moeite een goed begrip te krijgen van de behandelde materie. Turco is erg kort van stof: hij geeft veel muziekvoor-

beelden, maar de begeleidende teksten zijn vaak onvoldoende om deze volledig te bevatten. Daar komt bij dat in beide delen nogal wat foutjes en onzorgvuldigheden geslopen zijn. Er zijn problemen met de terminologie (wat is het verschil tussen een *epentesis intercalare* (BC, p. 39) en een *toegevoegde epenthesis* (TM, p. 56), nog afgezien van de spelfouten; het voortdurend gebruikte woord *grafiek* moet *grafie* zijn); hier en daar staat nog een Italiaans bijschrift bij een illustratie (BC, p. 72), en er zijn foutjes gemaakt met het plaatsen van afbeeldingen, bijvoorbeeld van de vier pausa-tekens die in de moderne kwadraatnotatie gebruikt worden (BC, p. 67).

Voor al *Tonen en modi* lijkt hieronder. Voordat ik dit opensloeg, had iemand mij al gewaarschuwd: Italianen gaan anders met de materie om dan Nederlanders. En inderdaad. Niet *Expugna*, maar het versiculum *Dirigatur* is Turco's uitgangspunt. Hij begint niet met het analyseren van eenvoudige officie-antifonen, maar hij gaat snel naar de rijk georneerde misgezangen. In het hoofdstuk over de directe psalmodie springt Turco van het vers *Dirigatur* meteen naar een complexe vorm als Tractus. Hij stelt zonder veel uitleg dat de 2e-modus-tractus *Deus Deus meus* dezelfde openingsformule bevat als het 8e-modus-canticum *Cantemus Domino* - ik vind ze nogal verschillend. Daar komt nog bij dat hij hier, eveneens zonder uitleg, een voorbeeld van het graduale *Haec dies* toevoegt. Dit is uiterst moeilijk te volgen. En dat van deze drie voorbeelden slechts één, en dan nog voor de helft, van de neumen van Laon en Sankt Gallen is voorzien, doet ook wat vreemd aan.

De beknoptheid speelt mij in het gehele boek parten. Zo wordt bij de behandeling van de responsoria prolixa zonder meer gesteld: "de responsoria prolixa zijn ontstaan gedurende de octoëchosperiode". Geen jaartal, geen argumenten. Maar Valkestijn in *De lof Gods* (p. 53) behandelt de responsoria (helaas ook zonder veel uitleg) in zijn paragraaf over de archaïsche periode, van 300 tot 600. Dat scheelt nogal wat.

Gregoriaans is nu eenmaal een complex onderwerp. De combinatie van beknoptheid en fouten in beide delen breken de lezer op. Bij het schema met de psalm-tonen wordt de tonus peregrinus bij de archaïsche en de pre-octoëchostonen gerekend; in de begeleidende tekst wordt hij uitgerekend bij de octoëchostonen genoemd (TM pp. 54-55)! En spijtig is ook de onhandige plaatsing van de muziekvoorbeelden in TM, pp. 20-21: de auteur wil de intr. *Eduxit eos Dominus* vergelijken met de verwante intr. *Eduxit Dominus populum suum*, en daarna de comm. *Venite post me* met het off. *Desiderium*. Door de verwisseling van de muziekvoorbeelden staan *Eduxit eos* en de communio (en niet de introitus zoals op p. 21 staat!) *Venite post me* onder elkaar alsof deze twee gezangen met elkaar vergeleken worden.

Turco heeft zijn boeken bedoeld als studie- of cursusmateriaal. Onder begeleiding van een competente docent en met aanvullende literatuur zullen ze zeker kunnen functioneren. Maar de amateur die voor zelfstudie iets wil aanschaffen komt bedrogen uit: voor zo iemand zullen ze te ontoegankelijk zijn.

Boeken zijn duur. De prijs van *De lof Gods*, fl. 69,-, is hoog, maar daarvoor heeft men dan ook een stevig, goed ingebonden boek. De beide boeken van Turco echter, eenvoudig op A4-formaat in een slappe grijze kaft ingelijmd, zijn met bijna honderd gulden per deel schreeuwend duur. ■

A. DE KEYZER, A. KURRIS, A. PETERS O.F.M., J. VALKESTIJN, A. VERNOOIJ (auteurs), S. GROOT (redactie): *De lof Gods geef ik stem. Inzichten en achtergronden van de vocale muziek in de rooms-katholieke eredienst* (Gooi en Sticht, Baarn, 1993).

Prijs: fl. 69,-. ISBN 90 304 0676 3.

A. TURCO: *Het Gregoriaans. Deel 1: Basiscursus. Deel 2: Tonen en modi* (Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging, Utrecht 1993). Vertaald uit het Italiaans door A. Vernooij.

Prijs per deel: fl. 99,-, beide delen samen fl. 189).

ISBN 90 801411 2 7 (Basiscursus) en 90 801411 1 9 (Tonen en modi).

Ton van Eck

Requiem, gregoriaanse gezangen. Schola cantorum van het Ward-Instituut.
Dirigent: Louis Krekelberg.¹

Missa ambrosiana in Epiphania Domini. Utrechts Studenten Gregoriaans Koor.
Dirigent: Jan Boogaarts.²

Deze twee CD's die hieronder worden besproken vertonen enige overeenkomsten.

Allereerst bevatten zij beide de opnamen van de complete liturgische gezangen en van de lezingen, bij de tweede CD zelfs de gehele liturgie inclusief alle gebeden en acclamaties. Daarmee worden de gregoriaanse gezangen in hun liturgisch kader geplaatst en dat behoedt deze voor de museumcultuur waarin veel liturgische oude muziek heden ten dage ten onrechte beland is. De luisteraar kan zich met gesloten ogen aanwezig wanen bij de viering.

Ook de beide Scholae Cantorum hebben overeenkomsten. Beide zijn reeds lange tijd actief. Ze zijn opgericht in de roerige tijd na Vaticanum II (die van het Ward-Instituut in 1964 en de Utrechtse Schola in 1968) toen het gregoriaans in ons land sterk onder druk kwam te staan door een wel erg eenzijdige interpretatie van de conciliebesluiten.

In die periode waren de nieuwste semiologische bevindingen nog verre van gemeengoed en zong men volgens Mocquereau. Beide Scholae hebben daaraan nog relatief lang vastgehouden, hetgeen overigens bij die van het Ward-Instituut niet verwonderlijk is gezien de nauwe band tussen de Wardmethode en het gregoriaans volgens Mocquereau. Elke vernieuwing kent nu eenmaal *innovatoren* en *adaptors* die binnen een ontwikkeling elk hun bijdrage leveren. Hier is een parallel waarneembaar met de historische uitvoeringspraktijk van de muziek uit renaissance en barok. Wie sommige opnamen van 10-20 jaar terug beluistert zal soms moeten constateren dat deze weliswaar "bijzonder" klinken, maar meer dan eens minder muzikaliteit uitstralen dan eerdere opnamen op moderne instrumenten en gespeeld volgens de "romantische" traditie.

De geleidelijkheid heeft bij een vernieuwing veel voordelen.

Dat men bij het Ward-Instituut kennis neemt van de nieuwe ontwikkelingen

blijkt niet alleen uit het begeleidende boekje, waarin men kan lezen dat dankbaar gebruik is gemaakt van de kennis en ervaring van o.m. Zr. M-L. Egbers, C. Hakkennes, fr. K. Pouderoijen O.S.B. en F. Schneyderberg, maar ook uit de opname waarin men melodische wendingen hoort die men tevergeefs in de kwadraatnotatie zal zoeken. Dat zal vele zangers van rouwmissen zonder meer een nieuw in de oren klinken. Het ritme wekt bij mij echter de indruk van de aloude groepering in 2 en 3 noten, waarmee de zangers overigens zeer soepel en ervaren mee omgaan. Zoals eveneens in het begeleidende boekje is te lezen was de beslissing over de uitvoeringswijze een verantwoordelijkheid van de Schola Cantorum zelf en dat zou wel eens kunnen slaan op deze ritmiek. Een lofwaardig initiatief is de uitgave door het Ward-Instituut van zowel muziek als de vertalingen van deze liturgie op A4-formaat ten behoeve van de parochies.

Voor het Ambrosiaans is de Gregoriaanse semiologie nauwelijks van belang, omdat, - zoals in het, ondanks zijn beknoptheid, zeer informatieve begeleidende artikel van Henk Rijkers te lezen is, - deze zeer oude Milanese traditie aan de invloed van het Gregoriaans heeft weten te weerstaan. Naast de melismatische wisselende gezangen kent het Ambrosiaans ook nagenoeg reciterende syllabische vaste gezangen.

Karakteristiek voor het Ambrosiaans is het moeilijk te treffen interval fa-si. Deze tritonus, ook wel "diabolus in musica" geheten, hoort men reeds in de openingszang "Civitas non eget sole". Het strekt het USGK tot eer dat zij dit interval zuiver weten te treffen.

Beide CD's gaan vergezeld van een boekje waarin alle gezongen, geciteerde en gelezen teksten met vertalingen staan afgedrukt. Met het voorhanden zijn van tekst en een goede vertaling vervalt het argument van veel liturgievernieuwers van destijds dat het gregoriaans maar moest verdwijnen, omdat de kerkbezoekers het niet zouden kunnen verstaan. De mystieke uitstraling van de zang alleen al is voldoende om de aanwezigen te stichten. ■

NOTEN

1. Eurosound ES 47.079 CD. Verschenen in de serie KRO-klassiek. Prijs f 35,- exclusief verzendkosten. Te bestellen bij: H. Hegger, Steinhagenstraat 8, 5975 BG Sevenum.
2. Vanguard Classics 99011. Prijs 34,95 inclusief verzendkosten. Te bestellen door overmaking op gironummer 2144643 t.n.v. USGK, Postbus 302, 3500 AH Utrecht, onder vermelding van "CD".

UIT HET KOOR GEKLAPT

HET SINT GREGORIUSKOOR TE SINT JANSTEEN

P. Smet

Het Sint Gregoriuskoor te St. Jansteen (Z.Vl.) werd in 1944 opgericht. Het was een initiatief van de plaatselijke onderwijzer Wim Bartz, die de jeugd via de Wardmethode met het gregoriaans vertrouwd maakte. Het jonge koor telde 32 leden, zong aanvankelijk met ondersteuning van het orgel en reciteerde de wisselende gezangen, doch vrij snel werd alles volledig en a capella uitgevoerd.

Op 22 juli zongen we onze eerste 'radio-mis'; er zouden er nog 47 volgen.

Tussen januari 1954 en april 1955 nam de heer René Smet de ondankbare taak op zich om dit koor door een moeilijke periode heen te loodsen. Voor de deskundigheid en persoonlijke aanpak waarmee hij dit destijds heeft gedaan mogen wij dit inmiddels overleden lid nu nog dankbaar zijn.

Na de terugkeer van de heer Bartz bracht het koor in augustus 1956 een onvergetelijk bezoek aan Solesmes, waar we dagelijks onder leiding van Dom Gajard mochten repeteren.

Op het internationaal concours te Achel behaalde ons koor de eerste prijs in de hoogste afdeling.

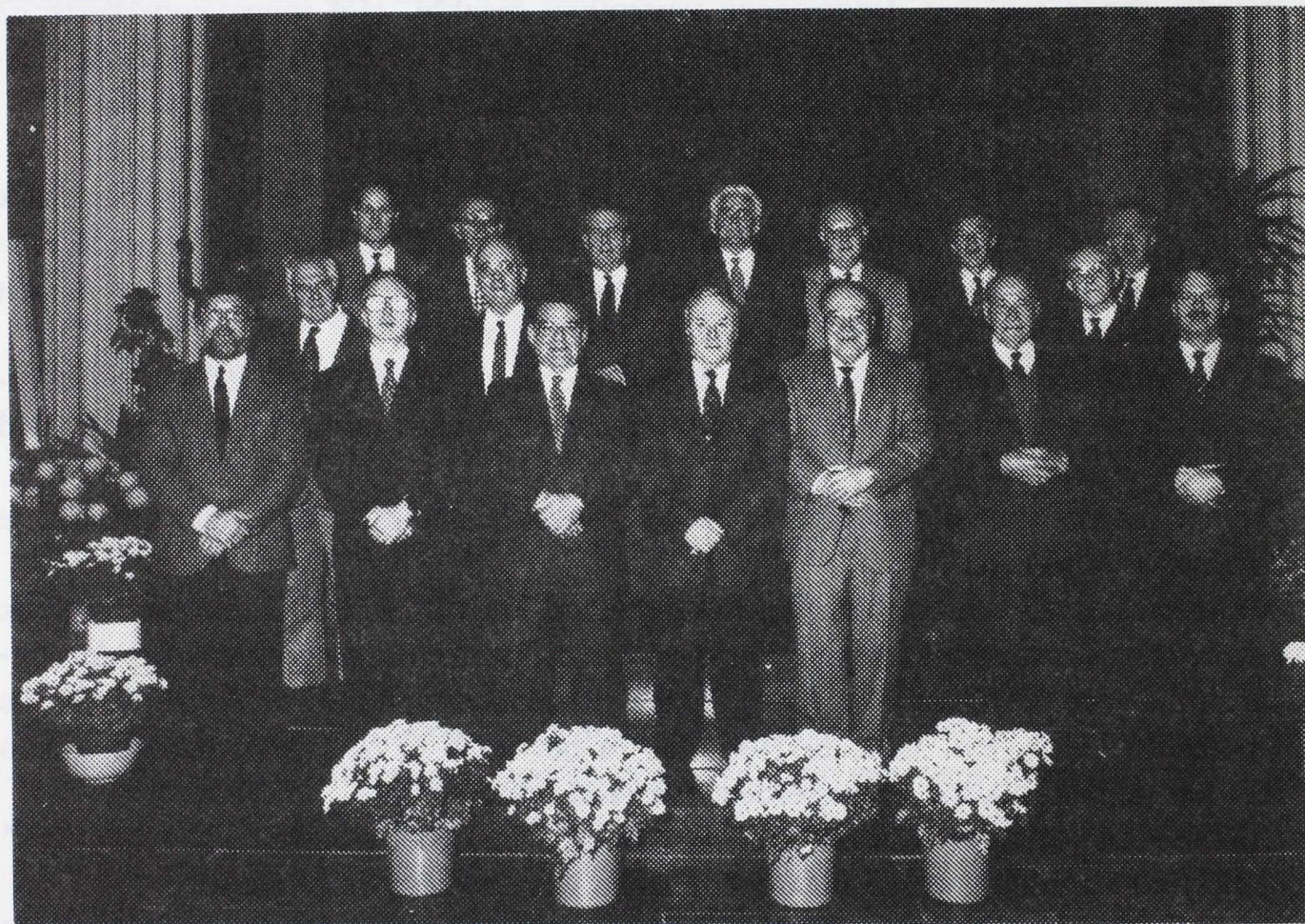
Als inleiding op een concert van het gemengd koor St. Caecilia zongen we vaak enkele gregoriaanse gezangen. Op deze wijze klonk het gregoriaans op de concertpodia van Diligentia in Den Haag, het concertgebouw te Amsterdam, de Doelen in Delft, etc. Ook de Hoogmis in het Ierse Cork (1958) die we samen met het gemengd koor opluisterden, was een hoogtepunt.

Concilie en volkstaalliturgie gingen ook aan ons niet voorbij. "Omnis terra" (1972) betekende de enige plaatopname die van het koor is gemaakt.

Na ruim 30 jaar het koor te hebben gevormd en geleid, nam Wim Bartz op Paasmaandag 1976 ontslag als dirigent. Zijn tomeloze inzet inspireerde velen tot de uiterste inspanning om het maximale te bereiken; zijn interpretatie droeg duidelijk een eigen stempel. Het terugtreden van de oprichter viel (niet?) toevallig samen met de aanvang van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van het gregoriaans. De buitenwereld maakte voor het eerst kennis met de semiologie zoals die door Dom E. Cardine werd ontwikkeld.

Wim Bartz overleed in 1984 kort na het 40-jarig jubileum.

De heer Anton de Waal, die het koor tussen Pasen en Allerzielen 1976 had overgenomen, werd opgevolgd door Martin Polspoel. Hij zette tijdens de eerst-



Het Sint Gregoriuskoor van St. Jansteen

volgende jaarvergadering uiteen dat hij met het koor de nieuwe weg van de semiologie zou gaan volgen. Ook moesten de liturgisch aangepaste graduales worden aangeschaft. Voor enkele leden was dit alles zo moeilijk te verteren dat zij het koor verlieten. Daarnaast werden echter negen nieuwe leden aangeworven. Mede dankzij hen kon het koor met een gerust hart aan een nieuwe uitdaging beginnen.

We zongen enkele jaren een Adventsmis in Breda, in de Pompekliniek te Nijmegen en ook in het academisch ziekenhuis te Brugge zijn we inmiddels een welkome gast.

Met ingang van 1 januari j.l. is de plaatselijke hoogmis op zondag komen te vervallen. Het priestertekort in onze regio heeft tot gevolg dat we (na overleg met vele betrokkenen) nu telkens op de eerste zaterdag van de maand en op bepaalde hoogfeesten door het jaar het gregoriaans in onze parochie in stand houden. Inzet, sfeer en repetitiebezoek zijn optimaal zodat we met enthousiasme uitzien naar het gouden koorjubileum op 27 februari a.s.

Hieronder volgt het programma van deze dag. U bent allen van harte welkom te St. Jansteen.

- 10.00 u. Eucharistieviering, verzorgd door het jubilerend koor o.l.v. Martin Polspoel.
- 14.30 u. Gregoriaans concert, verzorgd door de Utrechtse Vrouwen Schola o.l.v. Marie-Louise Egbers en de heren van het Oosterhouts kamerkoor o.l.v. Huub Bartz.
- 17.00 u. Vespers, verzorgd door het jubilerend koor in samenwerking met het studiekoor gregoriaans o.l.v. Martin Polspoel.

Degenen die het volledige programma willen meemaken worden verzocht i.v.m. de lunch, f 15,00 over te maken op bankrek.nr. 33.04.34.039 t.n.v. St. Gregoriuskoor, St. Jansteen onder vermelding: jubileum. ■

MEDEDELINGEN

BELANGRIJKE BIJeenKOMSTEN

De **Stichting A.C.G.** organiseert van 18 tot en met 21 augustus 1994 studiedagen in Vaals. Het thema luidt: zingen met de handschriften. Zingen is inderdaad het uitgangspunt van deze dagen. Dit wordt gerealiseerd door gezamenlijke repetities, als ook door het werken aan opdrachten, alleen of in klein groepsverband. Deze practica staan onder leiding van Zr. M-L. Egbers. Dit alles zal ondersteund worden door twee morgensessies achtergrondinformatie door Dr. A. Kurris.

De prijs (volpension op basis van een tweepersoonskamer) bedraagt f 360,-- p.p., toeslag voor een éénpersoonskamer f 45,-- p.p. Voor hen die zelf overnachting regelen is de prijs f 185,--; hierin begrepen zijn lesmateriaal, koffie en thee overdag en de lunch.

Opgave vóór 1 juni, er is maar beperkte deelname mogelijk! Inlichtingen bij het secretariaat (013-331094) en bij M-L. Egbers (076-221458).

De **Nederlandse Sint Gregorius Vereniging** kiest dit jaar als speciaal onderwerp tijdens haar algemene vergadering voor gregoriaans. Deze algemene vergadering zal gehouden worden op zaterdag 16 april te Rotterdam.

De **Stuurgroep Gregoriaans Nijmegen en omstreken** organiseert haar jaarlijkse Zangersdag (Workshop) op 12 maart 1994. Thema is een betere presentatie en integratie van het gregoriaans in de liturgie. Locatie: Stichting Sociaal Cultureel Centrum "De Leghe Polder", Schoolstraat 6 te Beuningen. Inlichtingen bij Dhr. M. van Kempen, Van Peltlaan 149, 6533 ZC Nijmegen (080-553361).

Iégor Reznikoff geeft een cursus contemplatieve zang van 13 t/m 15 mei 1994 op "De Weyst" in Handel (Noord-Brabant). De cursus zal onder andere gericht zijn op de "chant

juste", het gezang uit de vroeg-christelijke kloosters, zoals Reznikoff zich die voorstelt, in harmonie met het lichaam en de kosmos. Er is aandacht voor het werken met reine intonatie en natuurlijke intervallen. Kosten: f. 280,-. Informatie: Margo Walbrun-Plug, 02209-4139 (bij voorkeur tussen 18.00 en 21.00 u.)

GREGORIAANS TE BELUISTEREN

De **kathedrale Schola Roermond** o.l.v. Wim Schreurs is te beluisteren in de kathedraal van Roermond:

27 maart om 12.25 uur: Palmzondag;

31 maart om 10.00 uur: Chrisma-mis;

3 april om 10.00 uur: Pasen;

12 mei om 10.30 uur: Hemelvaart;

22 mei om 10.30 uur: Pinksteren.

In de Munsterkerk te Roermond:

6 maart om 09.30 uur: derde zondag van de Veertigdagentijd;

1 mei om 09.30 uur: vijfde zondag van Pasen.

De **Schola Cantorum Amsterdam** o.l.v. Wim van Gerven. In de Sint Nicolaaskerk te Amsterdam (tegenover het Centraal Station):

Elke zondag om 17.00 uur gregoriaanse Vespers;

woensdag 30 maart om 21.15 uur de Donkere Metten van Witte Donderdag;

donderdag 31 maart om 21.15 uur de Donkere Metten van Goede Vrijdag;

vrijdag 1 april om 21.15 uur de Donkere Metten van Stille Zaterdag;

woensdag 11 mei om 21.00 uur de Hemelvaartsmetten;

donderdag 12 mei om 17.00 uur Hemelvaarts-
vespers;

zaterdag 21 mei om 22.00 uur de Pinkstermetten.

Op het Gregoriaans Festival van Watou zingt het koor de Hemelvaartsmetten.

De Schola Cantorum Twente o.l.v. Guus Goorhuis:

Zaterdag 26 februari om 19.00 uur in de parochie H. Pancratius te Geesteren: Eucharistieviering van de tweede zondag van de Veertigdagentijd.

Zondag 27 februari om 11.30 uur in de parochie H. Paulus te Enschede: Eucharistieviering van de tweede zondag van de Veertigdagentijd.

Zaterdag 19 maart om 17.00 uur in de parochie H. Antonius van Padua te Nijverdal: Eucharistieviering van de vijfde zondag van de Veertigdagentijd.

De Schola Cantorum van het Ward-instituut onder leiding van Louis Krekelberg:

6 maart om 11.00 uur in Ulingsheide te Tegelen: Eucharistieviering.

19 maart om 14.30 uur in Mariabosch te Baexem: Eucharistieviering.

14 mei om 16.00 uur in de Parochiekerk te Watou: het Peregrinusspel.

28 mei om 19.00 uur in de Parochiekerk te Kronenberg: Eucharistieviering.

Het Tilburgs Gregoriaans Koor o.l.v. K. van Geldrop:

20 februari om 10.30 uur in de Mariakerk Heikant;

27 februari om 11.00 uur in de Maria Boodschap te Goirle.

6 maart om 10.00 uur in het St. Elisabeth-ziekenhuis. Op 13 maart Passie-Paasconcert te Son.

Op 20 maart om 10.30 uur in de Mariakerk Heikant. Op die dag tevens Passie-Paasconcert te Tilburg.

Op 2 april in Jan Wier te Dongen om 19.00 uur;

3 april in de Mariakerk Heikant om 9.15 uur;
17 april om 10.30 uur in de St. Nicolaas te Helvoirt.

Op 1 mei in de St. Jozefkerk Heuvel om 11.30 uur;

12 mei om 10.00 uur in het St. Elisabeth-ziekenhuis;

15 mei om 10.30 uur in de Mariakerk Heikant;

22 mei om 11.00 uur in Mariëngaarde te Tilburg;

29 mei in de St. Jan te Goirle om 09.30 uur.

De Utrechtse Vrouwen Schola o.l.v. Marie-Louise Egbers:

Op 27 februari een Mariaconcert in St. Jansteen; om 14.30 uur in de kerk van de H. Johannes de Doper.

Op 20 maart om 10.30 uur Eucharistieviering in de kathedraal te Utrecht: de vijfde zondag van de Veertigdagentijd.

Op 16 april Concert op de Algemene Ledenvergadering van de NSGV te Rotterdam: St. Laurentius om 14.30 uur.

Op 13 mei het Gregoriaans Festival van Watou: Antifonen en responsories van Pasen. Middeleeuws drama: Visitatio Sepulchri (Rouen, 14e eeuw).

De K.R.O. meldt de volgende uitzendingen:

13 februari vanuit de kerk van de HH. Petrus en Paulus te Amsterdam: gregoriaans.

6 maart vanuit de Helenakerk te Aalten: gregoriaans. ■

LITURGIE

KERKELIJKE KALENDER (maart, april en mei 1994)

zondag 6 maart:	Derde zondag van de Veertigdagentijd
zondag 13 maart:	Vierde zondag van de Veertigdagentijd
zaterdag 19 maart:	Hoogfeest van de heilige Jozef, Bruidegom van de heilige Maagd Maria
zondag 20 maart:	Vijfde zondag van de Veertigdagentijd
vrijdag 25 maart:	Hoogfeest van de Aankondiging van de Heer (Maria Boodschap)
zondag 27 maart:	Palm- of Passiezondag, begin van de Goede Week
donderdag 31 maart:	Witte Donderdag
vrijdag 1 april:	Goede Vrijdag
zaterdag 2 april:	Paaszaterdag
zondag 3 april:	Paaszondag - Hoogfeest van de Verrijzenis van de Heer
zondag 10 april:	Tweede zondag van Pasen
zondag 17 april:	Derde zondag van Pasen
zondag 24 april:	Vierde zondag van Pasen
maandag 25 april:	Feest van de heilige Evangelist Marcus
zondag 1 mei:	Vijfde zondag van Pasen
dinsdag 3 mei:	Feest van de heilige Apostelen Filippus en Jacobus
zondag 8 mei:	Zesde zondag van Pasen
donderdag 12 mei:	Hoogfeest van de Hemelvaart van de Heer
zaterdag 14 mei:	Feest van de heilige Apostel Mattias
zondag 15 mei:	Zevende zondag van Pasen
zondag 22 mei:	Hoogfeest van Pinksteren
zondag 29 mei:	Hoogfeest van de heilige Drieëenheid
dinsdag 31 mei:	Feest van het Bezoek van de heilige Maagd Maria aan Elisabeth ■

INHOUD

Van de redactie	1
Het gregoriaans drijft ons elke week twee maaltijden uit elkaar <i>Wico Clements</i>	2
Articulatie I <i>Alfons Kurris</i>	8
Abdijentocht I: Karmel Nazareth <i>M-L. Egbers</i>	13
Steunpunten in de semiologische uitvoeringspraktijk van het gregoriaans <i>Chris Hakkennes</i>	19
Nieuwe handboeken over gregoriaans en liturgie <i>Ike de Loos</i>	29
CD-bespreking <i>Ton van Eck</i>	33
Het Sint Gregoriuskoor te Sint Jansteen <i>P. Smet</i>	35
Mededelingen	38
Kerkelijke kalender	40

 Slichling
mici Canlus Gregoriani